

واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی (مطالعه پدیدارنگارانه)

The Evaluation of Present Status of Charity Education in Elementary Schools based on Phenomenological Method

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۰۱؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۳/۲۳

L. Ayari A. Hosseinkhah (Ph.D)
N. Mosapour (Ph.D)
M. AliAsgari (Ph.D)

لیلا عیاری^۱
علی حسینی خواه^۲
نعمت اله موسی پور^۳
مجید علی عسگری^۴

Abstract: The present study aimed to evaluate the present situation of charity education in schools. To this aim, a phenomenological method was used using semi-structured interview. The sample included the principals and teachers from 12 public, private and Quranic elementary schools for both girls and boys in Tabriz, Iran. First, the type and amount of educational activities in the schools were emphasized. Then, the posteriori content analysis method was used to analyze the interviews. Based on the results, the use of the charity fund and the distribution of the money envelope were more frequent among the principals' responses, while composition was more frequent among the teachers' response. According to the majority of principals, the time that was often held at the celebration of charity and the deputy of the school and the training tutor, along with a group of student, were more responsible for its implementation. According to the majority of teachers, the concept of charity from the second grade of elementary school was more understandable for the students, and the role of practical activities and the content of the textbooks could play a significant and complementary role. Finally, the barriers for training this type of content were elaborated according to interviewees. After collecting and classifying the data, four themes including overt, hidden, absurd, and extracurricular curriculum were extracted.

Keyword: charity education, elementary school, curriculum, phenomenology

چکیده: مقاله حاضر باهدف بررسی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری انجام شد. بدین منظور، روش تحلیل کیفی از نوع پدیدار نگاری با استفاده از ابزار مصاحبه نیمه ساختاریافته مورد توجه قرار گرفت و نمونه آماری به صورت هدفمند از جامعه مدیران و معلمان ۱۲ مدرسه دولتی، غیردولتی و قرآنی دخترانه و پسرانه مقطع ابتدایی شهر تبریز انتخاب شد. در بخش اول؛ به نوع و میزان فعالیت‌های آموزشی در مدارس مورد بررسی اشاره گردید و در بخش دوم؛ از روش تحلیل محتوای استقرایی جهت تحلیل مصاحبه‌ها استفاده شد. نتایج تحلیل نشان داد که مقوله‌های مربوط به استفاده از صندوق صدقات در مدارس و توزیع پاکت پول در پاسخ مدیران و مقوله‌های انشانویسی در پاسخ معلمان بیشترین تکرار را داشته است. همچنین، طبق پاسخ اکثریت مدیران، زمان برگزاری غالباً در هفته نیکوکاری و مسئولیت اجرای آن در بخش مسئولین اغلب بر عهده معاون مدرسه و مربی پرورشی و در بخش دانش‌آموزی به صورت گروهی بوده است. طبق نظر اکثریت معلمان، مفهوم نیکوکاری از پایه دوم ابتدایی قابلیت درک بیشتری برای دانش‌آموزان داشته است و نقش فعالیت‌های عملی و محتوای کتب درسی را به یک میزان مؤثر و مکمل هم بیان نمودند. درنهایت، مصاحبه‌شوندگان به موانعی در مسیر آموزش این نوع محتوا اشاره کردند که بعد از تلخیص و طبقه‌بندی اطلاعات، چهار تم تحت عنوان برنامه درسی آشکار، پنهان، پوچ و فوق‌برنامه از آن استخراج گردید.

کلیدواژه‌ها: آموزش نیکوکاری، مدارس ابتدایی، برنامه درسی، پدیدار نگاری

۱. دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه خوارزمی، ایران

l.ayari@chmail.ir

h.ali.tmu@gmail.com

n_mosapour@yahoo.com

aliasgari2002@yahoo.com

۲. استادیار رشته مطالعات برنامه درسی دانشگاه خوارزمی تهران (نویسنده مسئول)

۳. دانشیار دانشگاه فرهنگیان، گروه آموزش ابتدایی، پردیس نسیمیه، دانشگاه فرهنگیان

۴. دانشیار دانشگاه خوارزمی، تهران؛ ایران

مقدمه

یک جامعه متشکل از افراد مختلف است که همه این افراد در تمام وجوه حیات خود مشابه نیستند و به همین دلیل یک نوع نیاز متقابل بین اعضای جامعه به وجود می‌آید که گاهی اوقات رفع این نیازها از طریق دادوستد انجام می‌گیرد و گاهی فقط از طریق دادن و نستاندن. این دو جریان از قدیم‌الایام تا اکنون در حیات بشر وجود داشته و جزو جریانات و فرایندهای انسجام‌بخش جامعه بوده است. به نوع دوم این جریان انسجام‌بخش که فرد چیزی را می‌دهد و در مقابل آن چیزی را دریافت نمی‌کند « نیکوکاری^۱ » گفته می‌شود. نیکوکاری از جمله ارزش‌های انسانی و اخلاقی است که روح انسان را رشد و کمال می‌دهد و اجازه نمی‌دهد آدمی از بعضی از فجایعی که در پیرامونش می‌گذرد، بی‌اعتنا گذر کند و سبب برداشتن کینه‌ها و دشمنی‌ها و دوری از واگرایی اجتماعی و دست‌یابی به هم‌گرایی اجتماعی می‌شود (سروری مجلد، ۱۳۹۳، ص ۲۰۰). با این توصیف، در مفاهیم متعددی رفتار نوع‌دوستی^۲ به‌عنوان رفتاری که به دیگران فایده می‌رساند بدون آنکه انتظار پاداشی داشته باشد و گرایش کودک به همدلی، همکاری و ایثار برای همسالانش و رفتارهای همچون کمک کردن، توجه نشان دادن و نگران بودن، مهربانی، نگرانی برای اصول اخلاقی و درک احساسات دیگران تعریف شده است (گودمن^۳، ۱۹۹۷). باید گفت که؛ یک فرد به‌عنوان شخص نیکوکار در نقطه مرکزی این مفهوم قرار دارد، چراکه؛ عمل نیکوکاری توسط او انجام می‌گیرد و دلایل متعددی مانند ارزش‌های پذیرفته شده^۴ او (مثلاً متأثر از دین و مذهب)، محیط و انسان‌های اطراف (جامعه)، آموزش‌های انجام گرفته شده (از سوی والدین، مدرسه) و... می‌تواند بسترساز گرایش وی به این امر باشد که در بین این عوامل، آموزش‌های انجام گرفته شده در طول زندگی شخص، نقش محوری و اساسی تری دارد. در اینجاست که نقش نهاد آموزش و پرورش، مدرسه و آموزش‌های انجام گرفته شده در آن بیش‌ازپیش مورد توجه قرار می‌گیرد.

یکی از اهداف تأسیس آموزشگاه‌های رسمی (مدارس) کشور، تربیت اخلاقی دانش‌آموزان بوده است. با وجود این اهداف، هنوز جامعه امروز بشر دچار بحران هویت معنویت و اخلاق شده است،

1. Philanthropy
2. Prosocial Behavior
3. Goodman

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

به همین دلیل؛ نیاز بشر به تزکیه و پرورش، به مراتب بیش از نیاز او به تعلیم و آموزش همواره مورد بحث متخصصان تعلیم و تربیت است (شاملی و همکاران، ۱۳۹۱) و در این بین، نیکوکاری به عنوان یکی از ارزش های اخلاقی در آموزش و پرورش جهان همواره مورد توجه بوده و هست. از آنجاکه رسالت اصلی آموزش و پرورش در عصر کنونی، ایجاد تغییرات مطلوب در نگرش ها، شناخت ها و در نهایت رفتار انسان ها است (ملکی، ۱۳۸۲، ص ۸۴). بر این اساس، آموزش و پرورش نیازمند فضایی است که در آن، کودکان و نوجوانان افرادی متفکر، خلاق، نوآور، با عزت نفس، با تعهد و مسئولیت پذیر و قانون پذیر بار آیند، نه چهره هایی بی جان که در گردونه ی زندگی بی اختیار به هر سو روان باشند (یونسکو^۱؛ ۲۰۰۳؛ صباغیان، ۱۳۷۵). با این اوصاف، یکی از مهم ترین مراجع اصلی برای اکتساب علم و اخلاق در جوامع کنونی «مدرسه» نام دارد.

در واقع، مدرسه یکی از مهم ترین نهادهای جامعه است که نقش عظیمی در تربیت صحیح دانش آموزان در تمامی ابعاد وجودی او دارد و زندگی امروزی نیز به شدت وابسته به آموزش های نظام دار مدرسه ای است؛ به ویژه مدارس ابتدایی^۲ که سنگ بنای همه آموزش ها محسوب گشته و نقش بسزایی در رشد و شکوفایی استعدادها و نهادینه کردن ارزش ها و یادگیری علمی کودکان دارد و به عنوان پایه رشد تربیتی در دوره های تحصیلی بعدی و حتی زندگی آتی آنها است. علاوه بر این اهمیت، باید گفت دوره کودکی همانند نهال خردی است که برای پذیرش تربیت و سازندگی آمادگی کاملی را داراست و اگر دچار انحراف و اعوجاج گردد با کمترین زحمت می توان آن نهال را به حالت راست درآورد، ولی اگر آن نهال کوچک به درخت تناوری تبدیل گردد، به ندرت می توان آن را به صورت راست و مستقیم درآورد زیرا آداب و عقاید و روحیات نامناسب در بزرگسالی به صورت شاکله وجودی درآمده و به سختی می توان آن روحیات را زایل ساخت. در روایتی از امیرالمؤمنین علی (ع) آمده است:

«الْعِلْمُ مِنَ الصِّغَرِ كَالنَّقْشِ فِي الْحَجَرِ؛ یادگیری در کودکی مانند کند و کاری

روی سنگ ماندگار است.»

یعنی هر آموزشی در سال های اولیه و دوران ابتدایی داده شود در دل و جان او حک می گردد و هرگز دچار فراموشی و نسیان نمی گردد. این روایت شریف مسئولیت مربیان و معلمان در مراقبت

از واردات قلبی کودکان را دوجندان می‌نماید که آموزش کمک به هم‌نوع و خیرخواهی و نیکوکاری از این اصل مستثنای نیست.

بیان مسئله و چارچوب نظری

جمله قصار «بنی آدم اعضای یکدیگرند» بر سر در سازمان ملل متحد بیانگر این نیاز است که جامعه جهانی بیش از هر زمان دیگری باید نیکوکاری و کمک به هم‌نوع را در دستور کار خود قرار دهد. در عصر حاضر به دلیل سبک زندگی مدرن روزبه‌روز شاهد فردگرایی افراطی در جامعه هستیم. آثار و تبعات منفی این فردگرایی به میزانی زیاد بوده که تبدیل به معضل و مشکلات جدی در تمام زمینه‌ها شده است. لذا، ضرورت توجه و بالندگی به ارزش‌های اخلاقی و انسانی چون؛ نیکوکاری بیش از هر زمان دیگر احساس می‌شود. نتایج برخی پژوهش‌ها نشانگر این است که با سیطره اقتصاد پولی در شهرهای بزرگ، خودمحوری جایگزین تماس‌های نزدیک و عاطفی شده است (زیمل^۱، ۱۳۷۲) و تلاش برای تأمین منافع شخصی، موجب تضعیف روابط عاطفی گشته است (صدیق سروستانی، ۱۳۸۳). در کشور ما نیز مشکلات ناشی از فقر مشهود و قابل تأمل است، در تأیید این سخن نتایج برخی پژوهش‌ها موردتوجه قرار می‌گیرد. از جمله؛ با توجه به نرخ بالای وقوع حوادث طبیعی و غیرطبیعی در ایران (همان منبع) حس نوع‌دوستی نسبت به وقایع و فجایع کلان مانند وقوع زلزله، جنگ و... بالا است، ولی حس انسان دوستانه در روابط روزمره اجتماعی، به‌خصوص در جامعه شهری در حال افول بوده است (محسنی، ۱۳۷۹؛ رفیع پور، ۱۳۸۷). برخی پژوهش‌ها نیز نشان می‌دهد که به دلیل شهرنشینی و گسترش عقلانیت مبتنی بر فردگرایی و تحلیل هزینه-پاداش، مشارکت‌های نوع‌دوستانه و فعالیت‌های نیکوکارانه در جامعه ایران در حال افول بوده است (ساروخانی و دودمان، ۱۳۸۹). این مسئله در حالی بوده است که قدرت اثربخش اسلام در ایجاد کنش‌های نوع‌دوستانه در ایران، تحت تأثیر متغیرهایی مانند فردگرایی، بی‌هنجاری، بی-اعتمادی و... منتج از فرایند مدرنیزاسیون گشته است (میرزا پوری، ۱۳۹۴؛ صداقتی فرد، ۱۳۸۸). نتایج پژوهش کلانتری و همکاران (۱۳۸۶) با عنوان «بررسی بی‌تفاوتی و نوع‌دوستی در جامعه شهری ایران و عوامل مؤثر بر آن» نشان داد ۷۵.۳ درصد از شهروندان در مواجهه باحالت‌های

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

اضطراری نیکوکار هستند و ۲۴.۷ درصد بی تفاوت‌اند. در پژوهشی دیگر گلچین و همکاران (۱۳۹۵) در تحلیل تجربی رابطه عوامل اجتماعی با گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه اذعان کرده‌اند که با افزایش میزان احساس آنومی شهروندان و افزایش در شهر گرایی و فردگرایی، میزان گرایش به رفتارهای نیکوکارانه کاهش یافته است. در مقابل، هر چه میزان دین‌داری، اعتماد اجتماعی، خوشایندی تجربه‌های گذشته‌ی افراد از یاری‌رسانی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و همدلی شهروندان بیشتر باشد، گرایش به انجام رفتارهای نیکوکارانه نیز بالاتر خواهد بود.

با توجه به نتایج پژوهش‌های قبلی، در واقع جهت‌گیری نیکوکارانه فقط در کشورها و جوامعی که عملاً با بافت محل زندگی دانش‌آموزانش سروکار دارند، ضرورت نداشته؛ بلکه یک ضرورت عام و جهانی بوده است. گرچه این ویژگی ممکن است در زمره ویژگی‌های فیزیکی مدرسه و کلاس آن‌ها نباشد، اما به‌عنوان یک ویژگی اساسی حیات اجتماعی خارج از مدرسه آنان واقعیت و وجود خارجی داشته است. به‌عبارتی دیگر، نیکوکاری، نوع‌دوستی، خدمت‌رسانی و کمک به هم‌نوع، عشق معطوف به دیگری، از خودگذشتگی و ترجیح منافع دیگران بر منافع خود، مبانی مشترک محلی، ملی و جهانی برای زندگی اخلاقی و انسانی در کلیه جوامع بشری به‌عنوان یک ارزش اجتماعی همواره مورد توجه است. توجه به ارزش‌ها از جمله نیکوکاری به‌عنوان یک رفتار اجتماعی و فردی مطلوب یکی از مؤلفه‌ها و عناصر مهم هر جامعه‌ای است که در دین اسلام نیز به آن توجه زیادی شده است. در نتیجه، باید گفت که پرداختن به اعمال خیر و نیکوکارانه، آثار تربیتی و اجتماعی فراوانی را نیز در بردارد که می‌تواند منجر به رشد و تعالی فردی و اجتماعی به-ویژه رضایت درونی (فطری) گردد.

برخی تحقیقات گویای این امر هستند که کودکانی که رفتارهای نیکوکارانه دارند، از سطح سلامت اجتماعی بالاتر و توانایی‌های تحصیلی بهتری برخوردارند (پاول^۱، ۲۰۱۵)، ولی برخلاف آن کودکانی که رفتار ضداجتماعی^۲ دارند تنها، غمگین و عصبی بوده و مهارت‌های تحصیلی کمتری در مقایسه با دیگران دارند (مک‌گینلی و کارلو^۳، ۲۰۰۷). به عقیده فونکهاوسر^۴ (۲۰۱۱) ویژگی‌ها و ابعاد خلقی کودک در رابطه مثبت با توانایی‌های اجتماعی، مهارت‌های رفتاری

---

1. Powell
2. Agreeableness
3. Mc Ginley & Carlo
4. Funkhouser

اجتماعی و رفتار نوع دوستی هستند. در نظریه رشد اخلاقی کوچانسکا^۱ (۱۹۹۳) آسیب پذیری خلقی کودک نقش مهمی در بازداری رشد رفتار نیکوکارانه کودک دارد و کودکانی که از سطوح بالای خلق ترس برخوردارند برای کمک به دیگران استرس بیشتری دارند و کمتر به عنوان افرادی نوع دوست شناخته می شوند. همچنین باید گفت رشد همدلی منجر به شکل گیری همدردی و دلسوزی با دیگران در کودکان می شود و نیز شکل های اولیه رفتار نیکوکارانه در دو سال اول زندگی آشکار می شود و شواهد مربوط به آن در فرهنگ های مختلف بررسی شده است (هی و کوک^۲، ۲۰۰۷).

نتایج پژوهش «مسئولیت پذیری اجتماعی جهانی، توسعه یک مقیاس برای دانش آموزان مدارس متوسطه در ژاپن» نیز نشان داده است که «نوع دوستی جهانی»، «درگیری فعال با جامعه» و «درک از وابستگی متقابل» مسئولیت پذیری اجتماعی جهانی را می سازند (ناکامورا^۳ و همکاران، ۲۰۰۶: ۲۱۳). همچنین روبرت کولز^۴ (۱۹۹۶) در تحقیق خود بیان داشته است که نوجوانان مسئولیت را از والدین، مدرسه و محیط اجتماعی محل زندگی خود یاد می گیرند. همچنین، در مقاله ای تحت عنوان «پیش بینی شادی بر اساس بخشودگی، نوع دوستی و معنا در زندگی» به این نتیجه دست یافتند که بین شادی با معنا در زندگی و بخشودگی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. در تحقیقی دیگر جانسون^۵ و همکاران (۱۹۸۹) به این نتیجه رسیدند که نوع دوستی با برون گرایی و تعهد دینی نیز هم بستگی مثبت دارد (به نقل از مکتبی، ۱۳۷۵). نتایج کار پاتنام^۶ (۲۰۰۱) نشان می دهد افرادی که ارتباط اجتماعی بیشتری دارند مردمی هستند که خون، پول، اعانه و کمک های خیریه می دهند و زمانشان را صرف کارهای داوطلبانه می کنند. علاوه بر پاتنام (۲۰۰۱)، پاور و تایلر (۲۰۱۸) در جریان شناسی مؤسسات خیریه به مدارس اذعان کرده اند مؤسسات خیریه به مدارس تمرکز دارند، اما در حوزه کسب و کار توجه کمتری شده است. این تمرکز سبب شده است که

-
1. Kochanska
  2. Hay & Cook
  3. Nakamura
  4. Robert Coles
  5. Johnson
  6. Putnam

واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

علاوه بر اساس مسئولیت در جوانان، ترویج خیر اجتماعی و توسعه کسب و کار در جامعه شکل گیرد.

گنجی و الماسی بیدگلی (۱۳۹۱) نیز با بررسی وضعیت نیکوکاری در بین شهروندان کاشانی بیان کرده اند که با افزایش صفت نیکوکاری در جامعه شاهد بروز و ظهور هیجانانگیز و احساسات خوشایند به ویژه شادی و نشاط در بین شهروندان خواهیم بود و کلارک^۱ و همکاران (۱۹۸۷) در تحقیقی به این نتیجه رسیدند که هرچه فرد نیازمند، شباهت بیشتری با فرد کمک کننده داشته باشد، احتمال بیشتری در دریافت کمک وجود دارد (بارون^۲، ۱۳۸۷). از طرفی، پژوهش های پترسون و سلینگمن^۳ (۲۰۰۴) نشان دهنده این بود که افراد دارای تمایلات فداکاری و نوع دوستی قوی، سطوح پایینی از صفات ضداجتماعی و خودشیفتگی را به معرض نمایش می گذارند.

علاوه بر بررسی های فوق، ابعاد مختلفی در عصر جدید از نیکوکاری و هدف از اعمال خیرخواهانه وجود دارد که برای مثال؛ انواع مدل های اجتماعی - شرکتی کمک های خیرخواهانه بین المللی (دیفورنی و نیسنس^۴، ۲۰۱۷) بشردوستی، مسئولیت اجتماعی شرکت ها و سازمان ها و اعمال خیرخواهانه (گوبای و نیکرسون^۵، ۲۰۱۶؛ پاول، ۲۰۱۵)، فعالیت های غیرانتفاعی متنوع اعم از هنر، سلامت، آموزش رایگان و خدمات انسانی (مک کور^۶، ۲۰۱۵)، احساس رضایت درونی با توسعه سرمایه اجتماعی (اندورنی^۷، ۲۰۱۵)، خیرخواهی منبعی مهم جهت حمایت از بخش غیرانتفاعی (چک، کرامارک و رونی^۸، ۲۰۰۵) و ... را می توان نام برد که نمودی از ابعاد نیکوکاری در عصر جدید و دلیل بر اهمیت و ضرورت آن در جوامع کنونی است.

به عبارت کلی، می توان بیان نمود که؛ نیکوکاری یک منشور چند بعدی است که ابعاد مادی، معنوی، فردی، خانوادگی، اجتماعی، روان شناسی و جامعه شناسی را در بر می گیرد. آثار پرداختن به اعمال نیکوکارانه در تمام ابعاد جهان هستی و حیات بشری قابل مشاهده و محرز است، بطوریکه؛

-
1. Kelark
  2. Baron
  3. Peterson & Seligman
  4. Defourny, J., & Nyssens, M.
  5. Goby, V. P., & Nickerson, C.
  6. Mckeever
  7. Andreoni
  8. Cheek, D. W., Kramarek, M., & Rooney, P.

پرداختن به آن موجب کسب رضایت قلبی فرد از خود و شادی او (روانی)، کسب سعادت اخروی، رضایت و قرب الهی (اخروی)، ایمان، تقوا، کمال و تعالی فرد (فردی)، همبستگی، وحدت و انسجام جامعه (اجتماعی)، تعدیل ثروت و رفع فاصله طبقاتی بین غنی و فقیر (اقتصادی)، احترام، صمیمیت و خدمت به والدین (خانوادگی)، بسترسازی و ترویج آداب و رسوم کمک رسانی و انتقال به نسل های بعدی (فرهنگی) و...میشود که همین آثار دلایلی مضاعف بر ضرورت توجه کافی و لازم به این امر است.

با توجه به مطالب ذکرشده و تحقیقات صورت گرفته در مورد آثار، اهمیت و ضرورت های موضوع نیکوکاری و آسیب های ناشی از بی توجهی به آن در زندگی فردی و اجتماعی، فعالیت ها و برنامه های آموزشی در این زمینه مورد توجه پژوهشگران پژوهش حاضر قرار گرفته است، به همین دلیل در پی یافتن پاسخ در مورد وضعیت آموزشی آن در مدارس ابتدایی به عنوان یکی از مهم ترین نهادهای تأثیرگذار در علمی و اخلاقی بار آوردن دانش آموزان برآمدند و سؤال پژوهش را چنین بیان نمودند که وضعیت آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ایران به چه صورت است؟ تا بتوان برنامه درسی جامعی در این خصوص برای آموزش ابتدایی کشور تدارک دید.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی با رویکرد پدیدار نگاری بود که پژوهشگران در پی دستیابی به بررسی نوع و نحوه اجرای فعالیت های مربوط به آموزش نیکوکاری در مدارس بودند. راهبرد پدیدار نگاری راهبردی است که با آن پژوهشگر درک و فهم افراد دیگر را درباره یک پدیده تجربه شده توصیف می کند. به همین منظور، دو نوع سؤال مطرح شد که در سؤال اول؛ به بررسی فعالیت های آموزش نیکوکاری و میزان هر یک از آنها در مدارس مورد پژوهش پرداخته شد و با توجه به ماهیت اطلاعات، تحلیل خاصی برای این بخش انجام نگرفت و در سؤال دوم با توجه به تجربه زیسته مصاحبه شوندهگان که اشاره به موانعی در مسیر آموزش این نوع محتوای آموزشی داشته اند، آسیب شناسی آموزش نیکوکاری در این مدارس مورد توجه قرار گرفت که در این بخش از روش تحلیل محتوای استقرایی جهت تلخیص اطلاعات، طبقه بندی و کدگذاری استفاده شد و چهار تم از آن استخراج گردید. لذا، با توجه به ماهیت و نوع تحقیق، ابزار گردآوری اطلاعات مصاحبه نیمه

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

ساختاریافته بود که بدین منظور جامعه هدف از ۱۲ مدرسه شامل مدارس دولتی و غیردولتی و قرآنی در پایه‌های مختلف مقطع ابتدایی دخترانه و پسرانه در شهر تبریز انتخاب گردید که نمونه آماری شامل ۱۲ مدیر و ۲۴ معلم به صورت هدفمند از بین این مدارس انتخاب و مورد مصاحبه قرار گرفتند. برای دستیابی به روایی و صحت داده‌ها از نظر متخصصین و اساتید تعلیم و تربیت و حوزه نیکوکاری و امر خیر و در نهایت تبادل نظر توسط پژوهشگران پژوهش بهره گرفته شد. همچنین برای تعیین پایایی، از روش توافق درون موضوعی استفاده گردید. مصاحبه‌شوندگان به مدت نیم ساعت مورد مصاحبه قرار گرفتند که در برخی مواقع مصاحبه‌ها با رضایت مصاحبه‌شونده ضبط و سپس در زمان مناسب تبدیل به متن نوشتاری گردید و در مواقعی که این رضایت وجود نداشت، مکالمات در همان لحظه به صورت نوشتاری یادداشت شد و سپس متن‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت.

سؤال اول: چه راهکارهای اجرایی و فعالیت‌هایی جهت آموزش نیکوکاری به دانش‌آموزان انجام می‌دهید تا در آن مشارکت داشته و مفهوم و ارزش آن را دانسته و آثارش را مشاهده کنند؟

برای دستیابی به نوع و میزان توجه به فعالیت‌های آموزش نیکوکاری در مدارس مورد پژوهش؛ دو گروه مدیران و معلمان مورد مصاحبه قرار گرفتند که به دلیل نوع و ماهیت سؤال مذکور، تحلیل خاصی بر روی اطلاعات به دست آمده انجام نگرفت و محققان فقط در پی شناسایی نوع و میزان تکرار فعالیت‌ها در پاسخ مصاحبه‌شوندگان برآمدند. پاسخ‌های به دست آمده در سه سطح ۱. مقدار کم (اقلیت): تکرار پاسخ بین ۱ تا ۴ نفر از مدیران و ۱ تا ۸ نفر در معلمان ۲. مقدار متوسط: تکرار پاسخ بین ۴ تا ۸ نفر از مدیران و ۸ تا ۱۶ نفر از معلمان و ۳. مقدار زیاد (اکثریت): تکرار پاسخ بین ۸ تا ۱۲ نفر از مدیران و ۱۶ تا ۲۴ نفر از معلمان تقسیم‌بندی شد که در جدول ۱ به آن‌ها اشاره می‌گردد:

جدول شماره ۱: پاسخ مصاحبه‌شوندگان به نوع و میزان فعالیت‌های موجود آموزش نیکوکاری در مدارس مورد پژوهش

پاسخگو	پاسخ	تکرار	نوع مدارس
مدیران (۱۲ نفر)	استفاده از صندوق صدقات	اکثریت	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	توزیع پاکت پول ^۱	اکثریت	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	برگزاری جشن نیکوکاری	متوسط	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	سخنرانی برای دانش‌آموزان در هفته نیکوکاری	متوسط	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	برگزاری مراسم جمع‌آوری وسایل و کمک‌های مالی به نفع زلزله‌زدگان و مدافعین حرم و کودکان سرطانی و...	متوسط	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	بنر و پوستر با هر نوشته‌ای در زمینه نیکوکاری بر دیوارها	متوسط	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	برگزاری جشن عاطفه‌ها	متوسط	دولتی، غیردولتی، قرآنی
	برگزاری نمایشگاه خیریه ^۲	متوسط	دولتی (حاشیه شهر)
	جعبه کمک‌های سبز ^۳	اقلیت	دولتی (پایین و متوسط)

۱. پاکت‌هایی که از طرف مدرسه به صورت دوره‌ای در بین دانش‌آموزان به قصد جمع‌آوری پول برای نیازمندان توزیع می‌شود.

۲. فروش آثار دست‌ساز دانش‌آموزان مانند وسایل چوبی، تزئینی، بافتنی، خیاطی به نفع افراد بی‌بضاعت و نیازمند در هفته نیکوکاری.

۳. صندوق یا جعبه لوازم‌التحریر همگانی که در آن وسایلی چون خط‌کش، کتاب داستان، دفتر، خودکار و... به امانت گذاشته می‌شود و هر دانش‌آموزی که نیاز داشت از آن استفاده کرده و بعد از رفع نیازش آن را به صندوق بازمی‌گرداند.

نوع مدارس	تکرار	پاسخ	پاسخگو
دولتی و قرآنی	اقلیت	جعبه درب‌های پلاستیکی	
غیردولتی، دولتی،	اقلیت	برپایی سفره احسان و افطاری در ایامی چون ماه محرم و رمضان	
دولتی (مدرسه خیر ساز)	اقلیت	دعوت از خیرین و برگزاری مراسم برای سخنرانی آن‌ها در زمینه ارزش انجام فعالیت‌های نیکوکارانه	
دولتی (مدرسه خیر ساز)	اقلیت	دیوار تقسیم شادی‌ها ^۱	
قرآنی	اقلیت	برگزاری نمایشگاه بصیر ^۲	
قرآنی	اقلیت	اجرای نمایش در جشن نیکوکاری	
دولتی (حاشیه شهر)	اقلیت	برگزاری طرح چهارشنبه‌سوری بدون ترقه ^۳ با محوریت نیکوکاری	
دولتی، غیردولتی، قرآنی	اقلیت	تدارکات برنامه‌های عملی گروهی و فردی در این زمینه	
دولتی، غیردولتی، قرآنی	اقلیت	برگزاری مسابقه کاغذدیواری به صورت گروهی و فردی	

۱ نقاشی دسته‌جمعی بر روی دیوار با موضوع نیکوکاری با استفاده از شعار «بیاید شادی‌هایمان را تقسیم کنیم» و نوشتن دل‌نوشته‌هایی از طرف دانش‌آموزان در مورد مؤسس خیر مدرسه در روز تولدش.

۲ در چند سال اخیر نمایشگاهی در مدرسه برای فروش کالاهایی از طرف مؤسسه بصیر برگزار می‌شود؛ که محصولات این نمایشگاه از کارهای دست‌ساز کم‌بینایان و نابینایان است و دانش‌آموزان با خرید از این وسایل به آن‌ها کمک می‌کنند.

۳ در این طرح که توسط مدیر مدرسه مطرح شده است، دانش‌آموزان توسط مدیر ترغیب و تشویق می‌شوند که در روز چهارشنبه‌سوری از منزل خارج نشوند و یا حداقل از خرید و استفاده از ترقه دوری کنند و پول‌هایی هرچند اندک که برای خرید ترقه کنار گذاشته بودند را جمع‌آوری می‌کنند و با آن پول‌ها خوراکی سالم و شیرینی خریداری می‌شود و در مدرسه جشنی برپا می‌گردد که همه دانش‌آموزان چه آن‌هایی که توان مشارکت مالی داشته‌اند و چه آن‌هایی که نداشته‌اند در جشن شادی با برابری در کنار هم قرار می‌گیرند و به تفریح و بازی‌های محلی و قدیمی پرداخته و مسابقه و نمایش اجرا می‌نمایند که با این کار هم از خطرات احتمالی ترقه‌بازی در امان می‌مانند و هم با بازی‌های محلی و سنتی آشنا می‌شوند و هم ارزش نیکوکاری و کمک کردن را در این جشن یاد می‌گیرند.

نوع مدارس	تکرار	پاسخ	پاسخگو
دولتی، غیردولتی، قرآنی	اقلیت	تشویق به تمیز کردن مدرسه توسط دانش‌آموزان باهدف کمک به خدمه	
دولتی، غیردولتی، قرآنی	اکثریت	تکالیف درسی مانند انشائونویسی در ایام جشن نیکوکاری	معلمان (۲۴ نفر)
دولتی، قرآنی	اقلیت	توضیح محتوای دروس مربوط به کمک کردن و نیکوکاری	
قرآنی و غیردولتی	اقلیت	بیان مثال‌های مشابه مباحث نیکوکاری کتاب‌های درسی	
قرآنی	اقلیت	بکار بردن آیاتی در مورد نیکی کردن قبل از شروع درس	
دولتی (حاشیه شهر)	اقلیت	نقاشی همراه با داستان‌نویسی در زمینه نیکوکاری	

پاسخ‌های به‌دست‌آمده بیانگر این بود که فعالیت‌هایی چون استفاده از صندوق صدقات در مدارس و توزیع پاکت پول بیشترین تکرار را داشته است.

در ادامه سؤال یک به سایر جزئیات نحوه انجام فعالیت‌های آموزش نیکوکاری در مدارس از دید مصاحبه‌شوندگان پرداخته می‌شود.

۱-۱: اکثراً مسئولیت انجام فعالیت‌ها و مراسمات نیکوکاری مدرسه را بر عهده چه کسی یا کدام گروه می‌گذارید؟ مدیران در پاسخ به این سؤال بیان نمودند که بیشتر مسئولیت این نوع فعالیت‌ها را در وهله اول بر عهده معاون مدرسه و مربی پرورشی و سپس بعد از آن‌ها بر عهده معلمان می‌گذارند. همچنین برخی از مدیران به حضور و مشارکت خود در به انجام رساندن این مراسمات اشاره کردند.

۲-۱: فعالیت‌هایی که برای انتقال مفهوم و ارزش نیکوکاری به دانش‌آموزان محول می‌گردد، غالباً به صورت گروهی است یا فردی؟ پاسخ اکثریت مدیران به این سؤال بیانگر این بود که مسئولیت اجرای فعالیت‌ها در مراسماتی چون جشن نیکوکاری و ... غالباً به صورت گروهی به دانش‌آموزان محول می‌گردد.

واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

۱-۳ اکثراً بحث نیکوکاری در چه زمان‌هایی از سال تحصیلی مدنظر قرار می‌گیرد؟ مدیران در پاسخ به این سؤال، در ابتدا جشن نیکوکاری و سپس جشن عاطفه‌ها و ایام محرم و رمضان را بیان نمودند.

۱-۴ بین فعالیت‌های عملی و محتوای کتب درسی کدام یک بیشترین تأثیر در آموزش نیکوکاری به دانش‌آموزان را دارد؟ برای پاسخ به این سؤال از تجربیات چندین سالهٔ معلمان استفاده شد. اکثریت معلمان نقش محتوای کتب درسی و فعالیت‌های عملی و اجرایی را یکسان دانسته و هر دو عامل را به یک‌میزان مکمل و در کنار هم مؤثر دانستند.

۵-۱ از کدام پایهٔ تحصیلی مفهوم نیکوکاری برای کودکان قابلیت درک بیشتری پیدا می‌کند؟ در پاسخ به این سؤال؛ بیشتر معلمان به پایهٔ دوم و تعداد متوسط آن‌ها به پایهٔ اول و سوم و اقلیت آن‌ها به پایه چهارم و بالاتر اشاره کردند.

در هنگام انجام مصاحبه از مصاحبه‌شوندگان مشاهده گردید که از دیدگاه آن‌ها آسیب‌ها و موانعی بر سر راه آموزش نیکوکاری و دریافت مفهوم درست و نهادینه کردن ارزش آن در دانش‌آموزان وجود دارد؛ به همین دلیل، پژوهشگران در سؤالی به جستجو و شناسایی این موانع و آسیب‌ها طبق تجربهٔ زیستهٔ مدیران و معلمان برآمدند و آخرین سؤال پژوهشی چنین مطرح گردید که:

سؤال دوم: عواملی که مانع آموزش و دریافت مفهوم درست و ارزش نیکوکاری به دانش‌آموزان می‌شود چیست؟ برای شناسایی آسیب‌های موجود در مدارس که مانع درک، یادگیری، علاقه‌مندی و گرایش دانش‌آموزان به امر نیکوکاری شده است؛ از مدیران و معلمان مصاحبه گردید و مفاهیم از متن مصاحبه مشخص و مقوله‌های (کدهای محوری) آن استخراج شد که از کنار هم قرار گرفتن مقوله‌های مشابه در یک گروه و حذف مقوله‌های تکراری، چهار تم انتخابی حاصل گردید که در جدول ۲ تم‌های مذکور ارائه می‌گردد.

جدول شماره ۲: تم‌های به‌دست‌آمده از پاسخ مصاحبه‌شوندگان در رابطه با آسیب‌های موجود آموزش نیکوکاری

تم	مقوله‌ها	مفاهیم
<p>برنامه درسی آشکار</p>	<p>- نصیحت گونه بودن - جذاب نبودن - سوگیری مذهبی - کافی نبودن - به‌روز نبودن - نبود تمرینات عملی - محدودیت زمان</p>	<p>۱: مطالبی که در کتاب‌های درسی در زمینه ارزش‌های اخلاقی از جمله نیکوکاری آمده است بیشتر جنبه نصیحت را داشته است و به‌نوعی به دانش‌آموز می‌گوید این کار بهتر است و باید آن را انجام دهید که نتیجه آن این می‌شود که دانش‌آموزان این‌گونه پیام‌ها را دوست ندارند. ۲: داستان و مطالبی که در مورد نیکوکاری در کتاب‌ها آمده است دانش‌آموزان را جذب نمی‌کند. ۳: مطالب مربوط به نیکوکاری بیشتر در دروس قرآنی و دینی آمده است و در دانش‌آموزان این ذهنیت را ایجاد کرده است که نیکوکاری صرفاً یک وظیفه دینی است در صورتی که به همان اندازه نیکوکاری یک وظیفه اجتماعی بوده و مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌طلبد. ۴: دانش‌آموزان به فعالیت‌های عملی، تصویری و شنیداری بیشتر علاقه دارند و از آن‌ها بیشتر می‌آموزند. در صورتی که مطالب آموزشی نیکوکاری به‌غیر از چند فعالیت اندک در جشن نیکوکاری محدود به مطالب کتاب است که به نظر می‌رسد برای آموزش آن کافی نیست. ۵: مطالب کتاب‌های درسی گستره زیادی از مفهوم و ضرورت‌های اعمال خیر و انسان‌دوستی را پوشش نمی‌دهد بخصوص در پایه پنجم و ششم که کم‌رنگ‌تر شده است. ۶: در جامعه امروز جنس نیازهای نیازمندان تغییر کرده است، همچنین علل و عوامل مختلفی بسترساز فقر بوده که می‌توان راهکارهایی نسبت به آن ارائه داد و تمام این موارد را در کتاب‌ها به‌روزرسانی کرد در صورتی که مطالب بیان‌شده نیکوکاری کتاب‌ها مربوط به داستان‌های قدیمی و حتی قرن‌ها پیش است و نیاز به طراحی محتوای جدید احساس می‌شود. ۷: محدودیت زمانی ناشی از فشردگی سایر طرح و برنامه‌های درسی و آموزشی از قبل تعیین‌شده زیاد است و فرصت کافی برای پرداختن به آموزش‌های خارج از محتوای کتب درسی نمی‌ماند.</p>

تم	مقوله‌ها	مفاهیم
<p>برنامه درسی پنهان</p>	<p>- روش‌های تدریس تقویت‌کننده فردگرایی - جو اجتماعی بسته - ضعف در الگوسازی نیکوکارانه - کمبود مطالب دیوارها و بولتن - کمبود فعالیت و برنامه‌های جذاب - تصنعی بودن جشن نیکوکاری</p>	<p>۱: نوع و روش‌های تدریس معلمان نقش زیادی در انتقال مفهوم و ایجاد اشتیاق در دانش‌آموزان به انجام آن عمل دارد. غالباً معلمان از روش‌های تدریس سنتی استفاده می‌کنند که نه تنها علاقه ایجاد نمی‌کند بلکه به نوعی فردگرایی را تقویت می‌کند. ۲. منش و رفتار ما و معلمان و تمام کادر مدرسه و حتی دانش‌آموزان باهم و اولیای آن‌ها در تشکیل و پرورش شخصیت و منش نیکوکارانه دانش‌آموزان تأثیر دارد که گاهی مشاهده می‌شود برخی رفتارها الگوی لازم را ایجاد نمی‌کند. ۳: فضای مدرسه، تصاویر، نوشته‌ها و پوسترهایی که در تزیین بولتن و دیوارهای مدرسه به کار می‌روید در شکل‌گیری باورها و پایبندی به ارزش‌هایی چون نیکوکاری تأثیر می‌گذارد، گاهی مناسب‌ها به اندازه‌ای زیاد است که نمی‌توان به میزان مؤثر از نیکوکاری پوستر و ارائه داد. ۴: فعالیت‌ها و برنامه‌های متنوع و جذاب برای ترویج فرهنگ کمک‌رسانی و عاطفه‌مداری کم‌رنگ شده است و بخشی از آسیب‌ها ناشی از تمرکز بر برخی دروس دیگر است. ۵: جشن‌های نیکوکاری اصل ماجرا را برای دانش‌آموزان توضیح نمی‌دهد و آنچه اجرا می‌شود به نوعی رفع تکلیف به نظر می‌رسد.</p>
<p>برنامه درسی مغفول</p>	<p>- ناکافی بودن مطالب ارائه‌شده از ابعاد مختلف نیکوکاری - بی‌توجهی به تأثیرات روانی و اجتماعی نیکوکاری - عدم معرفی سازمان‌های خیریه - نبود آموزش‌های صوتی و تصویری</p>	<p>۱: برخی دانش‌آموزان به هر دلیلی در برابر مفهوم و عمل نیکوکاری موضع می‌گیرند و برایشان این مفهوم خیلی کلیشه‌ای شده است در صورتی که اگر ابعاد بیشتری از نیکوکاری که برای دانش‌آموزان جالب باشد ارائه گردد تأثیر خوبی در نهادینه کردن این ارزش خواهد داشت. ۲: برنامه درسی رسمی و غیررسمی چندان زیادی جهت معرفی اهمیت و ضرورت نیکوکاری به لحاظ علم روانشناسی و جامعه‌شناسی ارائه نشده است و بیشتر آثار اخروی و معرفی آن به جهت خوب بودن این عمل مطرح شده است. ۳. بهتر است دانش‌آموزان به عنوان عضوی از این جامعه با موسسه‌های خیریه و نیکوکاری و فعالیت‌های آن‌ها آشنا شوند اما در هیچ‌یک از پایه‌های ابتدایی مطالبی در این زمینه ارائه نشده است.</p>

تم	مقوله‌ها	مفاهیم
		۴. <u>تصاویر، فیلم‌ها و پویانمایی در انتقال مطالب علمی و اخلاقی تأثیر بسیار زیادی دارند در حوزه نیکوکاری آموزشی از این طریق انجام نمی‌گیرد.</u>
برنامه درسی فوق برنامه	- نبود کارگاه آموزش والدین - نبود کارگاه آموزش کارکنان مدرسه - نبود زنگ فعالیت‌های داوطلبانه نیکوکاری	۱: <u>گاهی تناقضاتی بین آموزش‌های مدرسه با والدین وجود داشته که آموزش‌های مدرسه‌ای را در این زمینه بی‌اثر یا کم اثر کرده است عواملی چون فقر فرهنگی و اقتصادی، بی‌سوادی، نگرانی و ناآگاهی والدین نسبت به جایگاه عاطفه مداری و انسان‌دوستی در فرزندان‌شان و... در اینجاست که نسبت به تشکیل جلسات آموزشی برای اولیا در زمینه متقاعد کردن آن‌ها برای همکاری در تشویق فرزندان‌شان احساس می‌شود که متأسفانه برنامه‌ای جهت تشکیل این نوع جلسات در نظر گرفته نمی‌شود. ۲. <u>برای معلم‌ها کارگاه یا دوره‌های آموزشی برای همکاری بیشتر و مناسب‌تر در جهت پیشبرد آموزشی مسائل مربوط به انسان‌دوستی وجود ندارد. ۳. متأسفانه آموزش‌ها و فعالیت‌های داوطلبانه خارج از ساعات مصوب هفتگی نداریم در صورتی که ضرورت چنین برنامه‌ای به دلیل اینکه دانش‌آموز را با نقش و مسئولیت اجتماعی خود بیشتر آشنا می‌کند، احساس می‌شود.</u> </u>

با توجه به نظرات و تجربه‌زیسته مدیران و معلمان در هر سه نوع مدرسه و جمع‌بندی و خلاصه کردن نظرات آن‌ها در قالب جدول فوق، مشاهده می‌شود که با توجه به تمام پاسخ‌ها از دید متخصصین تعلیم و تربیت می‌توان پاسخ‌های به‌دست‌آمده را از منظر انواع برنامه درسی مشاهده کرد و تم‌های انتخابی را نیز تحت این عنوان بیان نمود که بدین منظور، به توضیح هر یک از آن‌ها از دیدگاه پوزنر^۱ (۱۹۹۵) یکی از نظریه‌پردازان تعلیم و تربیت پرداخته می‌شود:

۱- **برنامه درسی آشکار یا رسمی:** برنامه درسی مکتوب یا مستندی که در آن چارت‌ها، فهرست رئوس مطالب، راهنمای برنامه درسی و فهرست هدف‌ها به‌دقت تعریف شده است در مصاحبه‌های انجام‌شده مسائل مربوط به محتوای کتب درسی و ساعات مصوب هفتگی که از قبل تعیین و

1. Michael Posner

واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

تعریف شده‌اند، به‌عنوان برنامه درسی رسمی یا صریح یکی از آسیب‌هایی بوده که مطالب و اهداف بیان‌شده در بخش‌هایی از آن نیاز به بازنگری، تغییر و تقویت از بُعد ایجاد نگرش جدید و انگیزه بیشتر نسبت به انجام فعالیت‌های نیکوکارانه و خیرخواهانه دارد، به‌طوری‌که باعث جذب مخاطب که همان دانش‌آموزان است، بشود؛ در واقع کتاب‌های درسی در آموزش و پرورش ایران به شکل متمرکزی تحت نظارت سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی برای سراسر کشور طراحی و تدوین می‌گردد و خیل عظیمی از فراگیران از این کتاب‌ها استفاده می‌کنند، در صورتی‌که نقیصی در ارائه هر دانش و ارزشی داشته باشد زیان ناشی از آن بسیار گسترده و غیرقابل جبران خواهد بود.

۲- برنامه درسی پنهان یا غیررسمی: آن دسته از برنامه درسی که از قبل تعیین و مشخص نشده‌اند، به‌عبارتی دیگر؛ مجموعه‌ای از هنجارها و ارزش‌های موجود در مدرسه که نسبت به برنامه درسی رسمی تأثیر به‌مراتب عمیق‌تری بر دانش‌آموزان دارد و به‌صورت آشکار توسط معلمان و نیروهای مدرسه مورد توجه و تأیید قرار نمی‌گیرد. روش تدریس و نحوه برخورد معلم، رفتار مدیر و کارکنان مدرسه، برنامه‌ها، جشن‌ها، مراسمات و تمام رویدادهای اتفاق افتاده در مدرسه در زمره این نوع برنامه درسی قرار می‌گیرد که با توجه به نتایج مصاحبه‌های به‌دست‌آمده مشاهده می‌گردد که بخشی از آسیب‌های واردشده بر آموزش نیکوکاری از این بخش بوده است.

۳- برنامه درسی مغفول: شامل آن دسته از موضوعاتی است که تدریس نشده است و احساس نیاز می‌شود که جزو دروس اصلی مدنظر قرار گیرد و تدریس گردد اما از طرف برنامه ریزان و متخصصین برنامه درسی مورد غفلت قرار گرفته است؛ مانند آموزش حقوق شهروندی، نقش والدین و... که نمی‌تواند در کنار دروس اصلی چون مطالعات اجتماعی، ریاضی و... قرار بگیرد. در پژوهش حاضر تمام ابعاد مربوط به نیکوکاری خصوصاً برنامه‌های آموزشی عملی و اجرایی در درک مفهوم و آثار نیکوکاری و نحوه انجام آن توسط دانش‌آموزان به‌عنوان عضوی از این جامعه مورد غفلت واقع شده است که نیازمند طراحی برنامه‌هایی است که این نوع آموزش را بیش‌ازپیش مورد توجه و پوشش قرار دهد.

۴- برنامه درسی فوق‌برنامه: شامل کلیه تجربیات و برنامه‌های درسی لازم است که از حیطه موضوعات درسی مدرسه خارج است و این نوع برنامه عنایت ویژه‌ای به تجربه در مدرسه دارد

(فتحی و اجارگاه، ۱۳۸۸). این گروه از برنامه درسی نیز تأثیر بسزایی در یادگیری دارد که برای ارتقای آموزش نیکوکاری می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد.

نتیجه‌گیری

امروزه با توجه به شواهد موجود و تحقیقات انجام شده، بسیاری از افراد به سمت فراموش کردن اصول انسان دوستانه سوق پیدا کرده‌اند. آثار و تبعات منفی این فردگرایی، در بخش‌های مختلف زندگی فردی و جمعی تأثیر گذاشته است. تحقیقات افرادی چون زیمیل (۱۳۷۲)، صدیق سروستانی (۱۳۸۳)، محسنی (۱۳۷۹)، رفیع‌پور (۱۳۸۷)، ساروخانی و دودمان (۱۳۸۹)، میرزاپوری (۱۳۹۴)، صداقتی فرد (۱۳۸۸)، کلانتری و همکاران (۱۳۸۶)، گلچین و همکاران (۱۳۹۵) تأییدکننده و همسو با این امر می‌باشد. به همین دلیل؛ در حال حاضر ضرورت توجه به ارزش‌های اخلاقی همچون نیکوکاری بیش از هر زمان دیگری احساس می‌شود. بدین منظور؛ میبایست بسترهای رشد و تقویت حس نعدوستی در کودکان و نوجوانان را مورد بررسی بیشتری قرار داد تا شرایط پرورش را مهیا و موانع موجود در این راه را کاهش داد. بسترهای آموزشی این امر میتواند از سوی جامعه، خانواده، مدرسه، رسانه و... باشد که کودکان و نوجوانان را با این مسئولیت اجتماعی شان آشنا نماید. تحقیق روبرت کولز (۱۹۹۶) نیز همسو با این نظر می‌باشد. با توجه به این موضوع؛ پژوهشگران پژوهش حاضر، در این پژوهش به بررسی دقیق‌تر وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در یکی از بسترهای آموزشی آن یعنی مدارس پرداخته‌اند. نتایج این تحقیق نشان داد که تقریباً در تمام مدارس از صندوق صدقات برای جمع‌آوری کمک‌های مالی جهت کمک به نیازمندان استفاده میشود. این صندوق‌ها که غالباً شکلی مشخص و یکنواختی در مدارس دارند، میتوانند جزو مواردی باشند که در ذهن دانش‌آموزان دوره ابتدایی سوال ایجاد نمایند که به چه دلیل در داخل این صندوق‌ها پول انداخته می‌شود. گاهی در مدرسه به دانش‌آموزان توضیحات لازم در این مورد داده میشود و گاهی برخی از آنها قبل از ورود به مدرسه با قابلیت و رسالت چنین وسیله و عملی آشنا هستند و با دیدن این صندوق در مدرسه به اهمیت بیشتر آن در محل درس و تحصیلشان نیز پی می‌برند و گاهی هیچ توضیحی در این مورد داده نمی‌شود. اما موضوعی که نیاز به تأمل و بررسی بیشتری دارد این است که این صندوق‌ها به چه میزانی جنبه آموزشی داشته‌اند و بسترساز ایجاد

واکاوی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

علاقه و گرایش به امور خیرخواهانه در دانش‌آموزان بوده‌اند. با توجه به این مسئله؛ یکی از پیشنهاد‌های پژوهشگران در این پژوهش مربوط به تولید و به‌کارگیری صندوق صدقات متفاوت و جذاب با قابلیت آموزشی برای دانش‌آموزان است.

توزیع پاکت پول در بین دانش‌آموزان جهت جمع‌آوری کمک به نیازمندان از دیگر مواردی بود که در بیشتر مدارس وجود داشت، اما با توجه به پاسخ‌های به‌دست‌آمده چنین استنباط شد که هیچ‌گونه توضیحی جهت چرایی و ارزش این کار که عامل تشویق‌کننده و پرورش‌دهنده حس مسئولیت‌پذیری دانش‌آموزان در این زمینه باشد، ارائه نمی‌گردد. از طرفی؛ مسئله دیگر قابل بررسی در این بخش، مربوط به نظارت اداره آموزش و پرورش در سازماندهی و تخصیص درست کمک‌های جمع‌آوری شده می‌باشد که آیا این وظیفه برعهده خود مدارس گذاشته شده است، یا نظارت جامع‌تری بر این امر وجود دارد، بطوریکه مشخص شود چه برنامه مشخصی جهت تعداد دفعات توزیع پاکت پول و محل تخصیص پول‌های جمع‌آوری شده وجود دارد.

در تقویم ایام سال شمسی ما، روزی تحت عنوان "روز نیکوکاری (۱۴ اسفند)" مشخص شده است که سالانه در اکثر مدارس نیز جشن و مراسمی در این زمینه برگزار می‌شود و بیشتر دانش‌آموزان با آوردن وسایل یا پولی برای کمک به نیازمندان در این جشن شرکت می‌کنند که این امر نشان از اهمیت این حوزه در مدارس دارد. اما در بخش بررسی آسیب‌ها، برخی معلمان از تصنعی بودن برگزاری این جشن‌ها در سال‌های اخیر خبر دادند و بیان نمودند که برنامه‌های برگزار شده کیفیت آموزشی بالایی ندارند. سایر موارد مشابه به این امر، مربوط به برگزاری جشن عاطفه‌ها، جمع‌آوری کمک‌های مادی در زمان وقوع حوادث طبیعی چون سیل و زلزله و... می‌باشد که در برخی از مدارس نسبت به برگزاری آن اقدام می‌شود. اما مسئله قابل بررسی در این بخش نیز کیفیت برگزاری مراسم، تخصیص درست کمک‌های جمع‌آوری شده، جنبه آموزشی داشتن و... در آن است که نیاز به برنامه‌ریزی اصولی، دقیق‌تر و بررسی بیشتری دارد.

در برخی از مدارس مورد بررسی، موارد متفاوتی چون برگزاری نمایشگاه خیریه، اختصاص جعبه کمک‌های سبز و درب‌های پلاستیکی، دیوار تقسیم شادی‌ها و برگزاری نمایشگاه بصیر، برگزاری طرح چهارشنبه‌سوری بدون ترقه با محوریت نیکوکاری و... انجام می‌گیرد، که طبق بیان مصاحبه‌شوندگان، با اینکه اکثر موارد فوق خارج از ابلاغیه رسمی اداره آموزش و پرورش است و

طراحی و اجرای آن به نوعی نوآوری در آموزش این بخش محسوب می‌شود که غالباً توسط مدیر، معاون و مربی پرورشی مدارس نیز انجام می‌گیرد و به دلیل مشارکتی و عملی بودن آن به مراتب تاثیر بیشتری در درک مفهوم و ارزش نیکوکاری در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند. در عین حال، بخش آموزشی این حوزه نیز تقویت می‌گردد.

در بخشی از این پژوهش؛ طبق بیان مصاحبه‌شوندگان آسیب‌ها و موانعی در مسیر آموزش نیکوکاری در مدارس مورد بررسی وجود داشت که با توجه به نتایج بدست آمده در چهار تم برنامه درسی آشکار، پنهان، مغفول و فوق برنامه جای گرفته شد، که بنظر می‌آید با وجود تفاوت در میزان پاسخ‌های داده شده، تاثیر تمام تم‌های انتخاب شده به یک میزان بوده است که می‌توان به تفسیر برخی از این موانع از جمله کمبود وقت، عدم رغبت والدین، محتوای کتب درسی که فعالیت عملی را ایجاد نمی‌کند و سایر عوامل دیگر در مسیر آموزش نوع دوستی به دانش‌آموزان اشاره کرد که بخشی از این موانع ناشی از عوامل داخلی مدرسه و بخشی مربوط به عوامل خارج از مدرسه بود. بعنوان مثال؛ برخی از والدین با حضور و مشارکت فرزندانشان در این نوع مراسمات مخالفت می‌کردند و دلایل آن را عواملی چون بی‌اعتمادی و بدبینی نسبت به اختصاص درست کمک‌های انجام شده و یا پایین بودن سطح اقتصادی و فرهنگی برخی والدین، بخصوص در مدارس دولتی طبقه پایین شهر نام بردند، که به نظر پژوهشگران راهکارهای مفید و موثری برای رفع این مشکل باید در نظر گرفته شود. یکی از این راهکارها مربوط به منبع کمک‌هایی است که دانش‌آموزان برای شرکت در فعالیت‌های خیرخواهانه بخصوص کمک‌های مادی به آن مراجعه می‌کنند که غالباً این کمک‌ها از سوی والدین دانش‌آموزان می‌باشد که گاهی از سر علاقه و تمایل و گاهی از سر اکراه و ناراحت نشدن فرزندانشان به انجام آن می‌پردازند. در اینجاست که به نظر می‌رسد، مدارس در قالب برنامه‌هایی چون آموزش کارآفرینی به دانش‌آموزان، ضمن اینکه حرفه و کاری به آنها آموزش می‌دهند، می‌توانند با ایجاد بستری در جهت فروش محصولات تولید شده در طی سال تحصیلی و اختصاص بخشی از درآمد بدست آمده به سازمانهای خیریه و نیازمندان، به ایفای وظایف خود در قبال این امر انسانی و اخلاقی بپردازند، از طرفی، با درگیر کردن خود دانش‌آموزان در کسب منافع مالی، در آنها ایجاد انگیزه، رغبت و علاقه نمایند. همچنین، مسئولین مدارس می‌توانند با تشکیل گروهی از دانش‌آموزان پایه‌های بالاتر در مکان‌هایی چون خیریه یا با

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

مراجعه به مناطق نیازمند و محروم، کودکان و نوجوانانی که دچار فقر هستند و در شرایط مناسبی زندگی نمی‌کنند را مورد آموزش قرار دهند، به بیان دیگر، ماهیگیری را بجای ماهی آماده به آنها یاد بدهند که این فعالیت‌ها میتواند شامل نجاری، بافندگی و ... باشد.

در طی مصاحبه با معلمان مواردی چون توضیح محتوای کتب درسی، انشانویسی، بکارگیری مثال‌های مشابه، نقاشی با داستان‌نویسی در زمینه نیکوکاری و ... وجود داشته است که به نوعی جنبه آموزش تئوری حوزه نועدوستی و خیرخواهی را پوشش می‌دهد، که نمی‌توان گفت؛ تاثیر آن کمتر از بخش عملی این نوع آموزش بوده است. چراکه؛ با توجه به محدود بودن ساعات آموزشی مدارس، اگر اهداف کتب درسی که منبع اصلی و پایه آموزش‌ها است، بر اساس نیازهای جامعه امروز و علائق دانش‌آموزان تهیه، تدوین و اجرا شود در نیل به نکته مطلوب آموزشی در همه موارد از جمله این حوزه، نقش مهمی خواهد داشت. به عبارتی دیگر؛ اکثریت معلمان تأثیر آموزش‌های نیکوکاری ناشی از مراسمات و فعالیت‌های عملی و محتوای کتب درسی را لازم و ملزوم یکدیگر دانستند. در واقع؛ مسئولین آموزشی بخصوص معلمان می‌توانند علاوه بر تدریس کتب درسی از روش‌های عملی و جذاب همچون بازی در پیشبرد این هدف آموزشی کمک بگیرند. به طوریکه؛ دانش‌آموزان پایه‌های اول و دوم در قالب بازی یاد می‌گیرند که چگونه به یکدیگر کمک کنند و در پایه‌های بالاتر به وسیله برنامه‌های ترکیبی از آموزش نیکوکاری با کارآفرینی، بستری اجرایی برای آن فراهم نمایند. در بخشی از این تحقیق با مطرح کردن سؤالاتی، به بررسی دقیق‌تر نقش آموزشی محتوای کتب درسی نیز پرداخته شد، طبق نظر معلمان؛ محتوای کتب درسی دارای نواقصاتی چون کم بودن مطالب، جذاب نبودن، به روز نبودن و .. را نشان می‌دهد که از طرفی دیگر، طبق بررسی پژوهشگران در تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی چنین مشاهده گردید که مطالب ارائه شده در حوزه نیکوکاری و مصادیق آن چون زکات و انفاق و ... اندک نبوده است، بخصوص؛ در دروسی چون قرآن و هدیه‌های آسمانی. اما براساس تعهد پژوهشی، پژوهشگران موظفند آنچه مصاحبه شونده‌گان بیان نمودند را به پژوهش انتقال دهند. در مورد نظرات مطرح شده مقوله سوگیری مذهبی این محتوای آموزشی، شاید دلیل آن این است که بیشتر مطالب ذکر شده در این زمینه، مربوط به آیات، احادیث و زندگی ائمه اطهار (ع) می‌باشد، که بنظر پژوهشگران، ابعاد جدیدی از نیکوکاری را نیز میتوان در کنار وظیفه دینی و شرعی آن بیان نمود،

بعنوان مثال؛ آثار و ضرورت‌های فردی (ازجمله شادی و سلامت روانی) و اجتماعی آن (ازجمله مسئولیت‌پذیری و انسجام اجتماعی) و... که یافته‌های پژوهش ناکامورا و همکاران (۲۰۰۶)، پاتنام (۲۰۰۱)، گنجی و الماسی بیدگلی (۱۳۹۱)، پترسون و سلینگمن^۱ (۲۰۰۴)، مک‌گینلی و کارلو (۲۰۰۷)، پاول (۲۰۱۵) همسو با این گفته می‌باشد. در واقع؛ حوزه فعالیت‌های نیکوکاری گسترده و متنوع است که آنرا فراتر از مفهوم صرفاً مادی یا مذهبی آن قرار میدهد، پژوهش گودمن (۱۹۹۷) نیز با این امر همسو می‌باشد. بنابراین؛ باید مدارس در انتقال تمام ابعاد نیکوکاری تلاش نمایند، بعنوان مثال یک دانش‌آموز باید نحوه رفتار و کمک کردن به معلولین، سالمندان و ... را بداند. همچنین، مدارس می‌بایست از روش‌های جذاب و متفاوتی چون بازارچه خیریه، جمع‌آوری درب‌های پلاستیکی و ... که جنبه آموزشی بودن فعالیت‌های داوطلبانه و خیرخواهانه را نیز داشته باشند، بیشتر بهره‌مند شوند.

برخی از مدیران، نقش معلمان را به دلیل زمان بیشتر حضور آن‌ها در کنار دانش‌آموزان بارزتر دانسته و معلمان را الگوی اول دانش‌آموزان در مدرسه دانستند. یکی از مدیران نقش معلم در این امر را به نقش مادر در خانه برای فرزندان تشبیه کرد و بیان نمود که معلمان به وسیله رفتارشان، سخنانشان و حتی روش تدریسی که به کار می‌گیرند می‌توانند بیشترین تأثیر را در شکل‌گیری شخصیت نیکوکارانه دانش‌آموزان داشته باشند. به عبارتی دیگر؛ عوامل پنهان آموزشی ازجمله تعاملات اجتماعی، روش‌های تدریس، منش و رفتار معلم و سایر کارکنان مدرسه که در الگودهی به دانش‌آموزان بیشترین نقش را دارند ازجمله مواردی هستند که نباید مورد غفلت قرار بگیرند. بدین منظور؛ بررسی بیشتر بُعد رفتاری و اخلاقی کارکنان مدرسه بخصوص معلمان بجای تأکید صرف بر میزان علم و دانش آن‌ها در آزمون‌های استخدامی و برنامه‌ریزی در جهت پرورش منش و رفتار انسان‌گرایانه و نیکوکارانه در برنامه‌های تربیت‌معلم و آموزش‌های ضمن خدمت و تغییر روش تدریس از سنتی به فعال و از فردمحوری به گروه‌محوری از سایر عوامل مهم در آموزش این حوزه است.

به اعتقاد اکثریت معلمان انتقال مفهوم نیکوکاری به دانش‌آموزان کم سن به دلیل انتزاعی بودن این امر دشوار است، اما طبق تجاربی که در طی سال‌های مختلف داشته‌اند، اکثریت آن‌ها بیان

---

1. Peterson & Seligman

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

نمودند؛ که با وجود این دشواری، میتوان با انتخاب شیوه و محتوای آموزشی مناسب از پایه‌های پایین‌تر قابلیت درک و علاقه به انجام آن را در دانش‌آموزان ایجاد کرد، این بخش با یافته‌های هی و کوک (۲۰۰۷) همسو می‌باشد. همچنین؛ در تأیید این نتیجه می‌توان به بیان موسی پور (۱۳۹۱) در مورد اینکه امور ارزشی باآنکه اموری انتزاعی هستند، ولی می‌توان به شکلی مؤثر در دوره کودکی آموزش داده شوند استناد کرد. با توجه به این امر، می‌توان اذعان نمود که امر نیکوکاری به‌عنوان یکی از ارزش‌های اخلاقی و انسانی، از دوره پیش‌دستانی قابلیت آموزش را دارد.

برگزاری دوره‌ها و جلسات آموزشی برای دانش‌آموزان، کارکنان مدرسه و والدین یکی دیگر از راهکارهایی است که می‌تواند این نوع آموزش را تسریع و تسهیل نماید، ازجمله این برنامه‌ها برگزاری زنگ نیکوکاری جهت آشنایی دانش‌آموزان با فعالیت‌های داوطلبانه به‌عنوان یکی از وظایف شهروندی و برگزاری جلسات آموزش والدین در جهت ایجاد نگرش مثبت به امر نیکوکاری و تشویق فرزندانشان به انجام آن و... است.

در بخش مسئولیت انجام فعالیت‌ها و مراسمات نیکوکاری بیشتر پاسخ‌ها مربوط به معاون مدرسه، مربی پرورشی و معلمان است که اصولاً می‌بایست؛ مسئولیت چنین آموزشی برعهده تمام کارکنان مدرسه باشد، چراکه؛ رفتار و منش همه کارکنان مدرسه، خواسته و نخواستته، الگوی تمام عیار دانش‌آموزان است. همچنین؛ تدارک برنامه‌ای جهت توجه به فعالیت‌های داوطلبانه و خیرخواهانه بخصوص از منظر آموزشی آن در مدارس نباید مختص زمان بخصوصی چون جشن نیکوکاری یا وقوع زلزله و ... باشد، مطالعات محسنی (۱۳۷۹) و رفیع پور (۱۳۸۷) همسو با این بیان می‌باشد.

در نهایت میتوان به تفاوت و میزان آموزش نیکوکاری در انواع مدارس اشاره کرد که طبق یافته‌ها و بررسی‌های انجام شده، در وهله اول، مدارس قرآنی و در وهله دوم، مدارس دولتی و سپس مدارس غیرانتفاعی به ترتیب الویت دارای آموزش‌های تاثیرگذارتر و بیشتری بودند، بطوریکه؛ دانش‌آموزان مدارس قرآنی به دلیل اینکه بخش اعظم آموزش‌های آنها براساس آموزه‌های قرآنی و اسلامی است و از طرفی تحت تاثیر آموزش‌های کمکی به دلیل قرار گرفتن در بستر خانواده‌های پایبندتر به دین و شریعت اسلامی هستند، به مراتب ارزش نیکوکاری در آنها بیشتر نهادینه گشته بود. طبق بیان مدیر و معلمان یکی از مدارس دولتی حاشیه شهر که تقریباً جزو

مناطق محروم آن محسوب میشد، دانش‌آموزان این مدرسه، مفهوم و ارزش نیکوکاری را با کمک کردن به دیگران نیاموخته بودند، بلکه؛ از طریق کمک گرفتن از دیگران، بخصوص همت مدیر مدرسه در جذب کمک‌های مردمی به این دانش‌آموزان و ایجاد فرصت‌های شغلی ولو محدود برای آنها، آموخته بودند. این مدرسه، شیوه‌ها و محتوای آموزشی بخصوصی چون جشن چهارشنبه سوری بدون ترقه با محوریت کمک به دوستم را داشتند که با کمک کارکنان مدرسه طراحی و اجرا می‌گردید. در دیگر مدرسه دولتی که یک مدرسه خیرساز بود، دانش‌آموزان تحت تاثیر عمل مؤسس آن و دعوت چنین افرادی برای سخنرانی ارزش و چرایی این نوع حرکات وقفی و خیرخواهانه قرار گرفته بودند که نتیجه آن آموزش تاثیرگذارتری نسبت به مدارس دیگر بود. در مدارس غیرانتفاعی نیز به این محتوای آموزشی توجه میشد، اما توجه به سایر حوزه‌های آموزشی بخصوص المپیادهای علمی و.. به مراتب بیشتر بود. در بخش مربوط به جنسیت، تفاوتی چندانی بین مدارس وجود نداشت.

منابع

- ابراهیمی، ایمان. (۱۳۹۵). فرهنگ اسلامی نیکوکاری و برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. عاملی اثربخش در نیل به جامعه‌ی خیر. بنیاد خیریه راهبری آلاء. همایش ملی خیر ماندگار. نوبت اول.
- آقا محمدی، جواد (۱۳۹۱). بررسی شاخصه اخلاق اسلامی و مؤلفه‌های آن در برنامه‌درسی مدارس متوسطه (مطالعه موردی کتب علوم اجتماعی). فصلنامه علمی ترویجی اخلاق. سال دوم. شماره ۸.
- انصاری، نسرین؛ فتحی، معصومه (۱۹۹۵). مطالعه تطبیقی آموزش نیکوکاری به کودکان در دیدگاه اسلام و روانشناسی نوین. بنیاد خیریه راهبری آلاء. همایش ملی خیر ماندگار. نوبت اول.
- بازگیر، ته‌مین؛ بازگیر، زهرا. (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی ابتدایی پایه اول تا سوم بر اساس اهداف آموزشی در حوزه خیر و نیکوکاری. بنیاد خیریه راهبری آلاء. همایش ملی خیر ماندگار. نوبت اول.
- داورزنی، زهره. (۱۳۸۵). برآورد تابع منارج مذهبی خانوارهای ایرانی به تفکیک شهر و روستا. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. قم: دانشگاه مفید.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۴۷). لغت‌نامه. زیر نظر محمد معین. تهران: انتشارات دانشگاه تهران
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸). آناتومی جامعه: مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۸). آنومی یا آشفستگی اجتماعی، تهران، سروش.

واکاووی وضعیت موجود آموزش نیکوکاری در مدارس ابتدایی ...

زیمل، جرج. (۱۳۷۲). کلان‌شهر و حیات ذهنی. ترجمه یوسف اباذری، نامه علوم اجتماعی، دوره جدید، جلد دوم، شماره ۳، تهران.

ساروخانی، باقر و دودمان، لیلا (۱۳۸۹). ساخت قدرت در خانواده و تأثیر آن در مشارکت اجتماعی در شهر شیراز، مجله تخصصی جامعه‌شناسی. سال اول، شماره اول، تهران.

سبحانی نژاد. مهدی (۱۳۷۹). مسئولیت‌پذیری اجتماعی در برنامه‌ریزی درسی کنونی دوره ابتدایی ایران و طراحی برای آینده. رساله دکتری دانشگاه تربیت مدرس.

سروری مجد، علی (۱۳۹۳). ابعاد فرهنگ احسان در قرآن و سنت. فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات. سال پانزدهم، شماره بیست و پنجم، بهار.

السون. متیو اچ، هرنگهان. بی. آر. (۱۳۹۶). مقدمه‌ای بر نظریه‌های یادگیری. ترجمه سیف. علی، نشر دوران. تهران. چاپ شانزدهم

شاملی، عباسعلی؛ ملکی، حسن؛ کاظمی، حمیدرضا (۱۳۹۰)، برنامه درسی ابزاری برای نیل به تربیت اخلاقی، اسلام و پژوهش‌های تربیتی. سال سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۰، صفحه ۷۷-۹۸.

شیخ انصاری (۱۴۱۵ ق) کتاب الزکاة، ص ۳۵۰.

صبایغان، زهرا (۱۳۷۵). ضرورت آموزش مداوم. فصلنامه آموزش بزرگ‌سالان و نوآوری. سال اول.

صداقتی فرد، مجتبی (۱۳۸۸). مطالعه بی‌تفاوتی اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن (موردپژوهش، شهر تهران). رشته جامعه‌شناسی، تهران، واحد علوم و تحقیقات.

صدیق سروستانی، رحمت‌الله؛ عنبری، موسی (۱۳۸۳). باورهای خرده‌فرهنگی و مشارکت امدادی در ایران. فصلنامه علوم اجتماعی. شماره ۲۴، تهران.

عزتی، مرتضی (۱۳۹۳)، ارزیابی اثر بازارهای مالی بر بازار قرض‌الحسنه در ایران، نشریه جستارهای اقتصادی. پاییز و زمستان ۱۳۹۳، دوره ۱۱، شماره ۲۲، ۱۵۵-۱۸۵.

فتحی و اجارگاه، کوروش (۱۳۸۸). اصول و مفاهیم برنامه درسی. تهران. انتشارات بال. چاپ اول.

فلاح‌تداری، محسن؛ بیات، حمید (۱۳۹۵). توجه به امور خیریه در تدوین برنامه درسی (رسمی، غیررسمی)؛ عاملی اثربخش در نیل به جامعه‌ی خیر. بنیاد خیریه راهبری آلاء. همایش ملی خیر ماندگار. نوبت اول.

قاسم پوردهاقانی، علی؛ نصرافهانی، احمدرضا (۱۳۹۱)، رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی درسی. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال نوزدهم، دوره جدید، شماره ۷۱-۹۲: ۱۳.

کیل برگر، گ. کیل برگر، م. (۱۳۹۰). من تا ما؛ یافتن مفهوم در دنیای مادی، ترجمه شیخ جوادی، منیژه، تهران: سینه.

کارور، نجمه؛ خوشبخت، فریبا؛ مزیدی، محمد (۱۳۹۳). فهم آموزش اخلاق در مدارس ابتدایی شهر شیراز از دیدگاه معلمان پایه اول. مجله علمی پژوهشی پژوهش‌های برنامه درسی. انجمن مطالعات برنامه درسی ایران. دوره چهارم. شماره دوم. پاییز و زمستان ۱۳۹۳. صفحه ۱۳۱-۱۶۲.

کریم، محمدحسین؛ قائمی اصل، مهدی (۱۳۹۵). بررسی تأثیر آموزش ابتدایی و متوسطه بر مخارج خیر و نیکوکارانه در چارچوب یک الگوی پویای سیستمی در استان‌های ایران: دوره مطالعه ۱۳۷۹-۱۳۹۳. بنیاد خیریه راهبری آلاء. همایش ملی خیر ماندگار. نوبت اول.

کلانتری، صمد؛ ادیبی، مهدی؛ ربانی، رسول؛ احمدی، سیروس (۱۳۸۶). بررسی بی‌تفاوتی و نوع‌دوستی در جامعه شهری ایران و عوامل مؤثر بر آن. دانشور رفتار (دوماهنامه دانشگاه شاهد). دوره چهاردهم. ش ۲۲، ص ۲۷-۳۵.

گلچین، مسعود؛ حسینی، محمدرضا؛ امام‌علیزاده، حسین؛ مراد‌عنصری، علی (۱۳۹۵). تحلیل تجربی رابطه عوامل اجتماعی با گرایش به رفتارهای نوع‌دوستانه (مورد مطالعه: شهروندان همدان). فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری. سال ششم. شماره نوزدهم. صفحه ۸۵-۱۱۲.

گنجی، محمد؛ الماسی بیدگلی، احسان (۱۳۹۱). تبیین وضعیت نیکوکاری در بین شهروندان کاشان. مجموعه مقالات همایش ملی وقف (با تأکید بر آموزش عالی). دانشگاه کاشان. محسنی، منوچهر (۱۳۷۹). بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتاری اجتماعی-فرهنگی در ایران. تهران. انتشارات شورای فرهنگ عمومی.

مشکینی، میرزاعلی (۱۳۹۲). مصطلحات الفقه، ص ۲۸۰-۲۸۱، نشر بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.

مصباح، محمدتقی (۱۳۸۶). اخلاق و عرفان اسلامی. فصلنامه معرفت. شماره ۱۱۸. ۱۵-۷.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران. دار الکتب الإسلامیه. ۱۳۷۴ ش.

مکتبی، غلام‌حسین (۱۳۷۵). بررسی تحول اخلاقی و نوع‌دوستی در دانشجویان تیزهوش و مستعد دانشگاه‌های تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی. دانشگاه تربیت مدرس.

ملکی، حسن (۱۳۸۲). رویکرد تلفیقی به برنامه درسی. تهران. انتشارات اولیاء و مربیان.

موسی پور، نعمت‌الله (۱۳۹۱). ترویج فرهنگ ایثار و شهادت به کمک برنامه درسی در دوره ابتدایی. فصلنامه تحقیقات فرهنگی. دوره پنجم. شماره ۳. پاییز ۱۳۹۱، صص ۱۲۶-۱۰۳.

میرزاپوری، جابر (۱۳۹۶). بررسی جامعه‌شناسی بی‌تفاوتی اجتماعی در ایران (موردپژوهش، شهر بابل). رساله دوره دکتری جامعه‌شناسی، تهران. دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

نجفی جواهری، شیخ محمدحسن (۱۴۰۴ ق). جواهر الکلام. ج ۳۵. ص ۳۱۶-۳۱۷.

یعقوبی، ابوالقاسم؛ حسینی اصل نظرلو، مریم (۱۳۹۲). پیش‌بینی شادی بر اساس بخشودگی، نوع دوستی و معنا در زندگی. فصلنامه پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی. دوره ۳. شماره ۱۱.

Andreoni, J. (2015). Charity and Philanthropy, Economics of International of the Encyclopedia Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, 3, 358-363.

Baron, R. (1987). Social Psychology: Understanding Human Interaction. Published by Allyn and Bacon, Boston.

Cheek, D. W., Kramarek, M., & Rooney, P. (2015). Charity and Philanthropy: Overview.

Clarke, M. (2013). Understanding the nexus between religion and development. Handbook of Research on Development and Religion, 1-16.

Coffield, K. E. (1981). Student apathy: A Comparative Study. Teaching of Psychology, 8: 1.

Coles, R. (1996). "Remember duty to others in Teaching Responsibility", Curriculum review: p.7.

Defourny, J., & Nyssens, M. (2017). Fundamentals for an international typology of social enterprise models. VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations, 28 (6), 2469-2497.

Funkhouser, S. (2011). Theory of mind, temperament and prosocial behavior in preschoolers. Union College.

Goby, V. P., & Nickerson, C. (2016). Conceptualization of CSR among Muslim consumers in Dubai: evolving from philanthropy to ethical and economic orientations. Journal of Business Ethics, 136 (1), 167-179.

Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note Psychology Thesis. Journal Of Child Psychology and Psychiatry, 38 (5), 581-586.

Hay, D. F. & Cook, K. V. (2007). The transformation of prosocial behavior from infancy to childhood. In C. A.

Hay, D. F. Hudson, K. & Liang, W. (2010). Links between preschool children's prosocial skills and aggressive conduct problems: The contribution of ADHD symptoms. Early Childhood Research, 501-493, Quarterly, 25.

Janson, L. A. & Jackson, H. J (2011). Early maladaptive schemas in personality disorder individuals. Journal of Personality Disorders, 18, 467-478.

Kochanska, G. (1993). Toward a synthesis of parental socialization and child temperament in early development of conscience. Child Development, 64, 325-347.

Marsh, D. Therese, O. T. & Su, J. (2007). Young people and politics in the UK: Apathy or Alienation? PALGRAVE MACMILLAN, Houndmills,

- Basingstoke, Hampshire RG21 6XS and 175 Fifth Avenue, New York, N.Y.
- McGinley, M. & Carlo, G. (2007). sides Two the coin same, relations prosocial between and physically. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 337-350.
- McKeever, B. S. (2015). *Public Charities, Giving, and Volunteering*. Urban Institute, Center on Non profits and Philanthropy.
- Nakamura, M. & Watanabe-Muraoka, A. M. (2006). "Global social Responsibility: developing a scale for senior high school students in Japan , *International journal for the advancement of counselling* ,Vol. 28. No. 3: 213-226.
- Peterson, C. & Seligman, M E P. (2004) .*Character strengths and virtues: A handbook and classification*. Washington ,DC :American Psychological Association.
- Powell, D. (2015). 'Part of the Solution?': Charities, Corporate Philanthropy and Healthy Lifestyles Education in New Zealand Primary Schools. *PhD diss., Charles Sturt University*.
- Power, S., & Taylor, C. (2018). The mainstreaming of charities into schools. *Oxford Review of Education*, 44 (6), 702-715.
- Putnam, R. D. (2001). *Bowling Alone: the collapse and revival of American community*, Simon and Schuster, New York.
- Seligman, M. E. P, Csikszentmihalyi, M. (2002). *Positive Psychology: An introduction* .*American Psychologists*, 14-55.
- Spinrad, T. L. & Stifter, C. A. (2006). Toddlers' empathy-related responding to distress: Predictions from negative emotionality and maternal behavior in infancy. *Infancy*, 10, 97-121.
- Yu-Mei, T. Master De-Yin S. (2009). *From Charity Relief to Environmental Sustainability: cross-religious practices of sustainability promoted by Taiwan Tzu Chi*. Old Building, London School of Economics (LSE).